MATTI HYVÄRINEN

"NARRATIIVEJA" VASTAAN!

KUVIEN LÄHDE: ISTOCKPHOTO, UNSPLASH

Tutkimuksessa ja julkisessa keskustelussa toistuu nykyisin termi ”narratiivi”. Väitän, että se on tutkimuskielessä turha ja harhaanjohtava termi. En siis vastusta kertomusta tai kertomuksen tutkimusta, vaan haluan sen tukeutuvan selkeisiin käsitteisiin.

Kirjallisuudentutkimuksessa on yleisesti lähdetty siitä, että englannin kielen termi *narrative* on suomeksi ’kertomus’, ja *story* eli tapahtumien kulku on ’tarina’. Kun puhumme kertomuksesta, liitämme sen jo intuitiivisesti tiettyyn tapaan esittää ja ajatella asioita. Narratiivi on sen sijaan tieteelliseltä kuulostava, tarkoista merkityksistä vapaa ja näennäisesti tieteellinen vaeltaja, joka saadaan merkitsemään keskenään ristiriitaisia asioita. Narratiivilla ei ole vastinetta kansainvälisessä kirjallisuudessa.

Presidentti **Alexander Stubbin** haastattelu *Ilta-Sanomissa* (1.11.2024) antaa viitteitä tämän uuden voimasanan käytöstä: ”Kiinahan korostaa paljon sitä, että se ei ole suurvalta Yhdysvaltojen tapaan, vaan se on suuri valta. Siihen yhdistyy aika usein ajattelua, että he ovat yhä kehittyvä valta. Yritin siihen tuoda *narratiivia*, että tällä hetkellä maailman kaksi suurvaltaa ovat Yhdysvallat ja Kiina. Jokaisella suurvallalla on aina oma vastuunsa, Stubb sanoi” (kursiivi lisätty).

Stubbin viesti on sinänsä selkeä, mutta mitä kummaa keskellä touhuava termi narratiivi tarkoittaa? Missään kohdassa lausuntoa esillä ei ole kertomusta, ei sinne päinkään. Lauseet ovat preesensissä, ajallista muutosta ei ole havaittavissa, mitään ei tapahdu eikä kukaan koe mitään (Fludernik 1995; Herman 2009). Olisi tarkempaa sanoa, että Stubb yritti tuoda keskusteluun ajatusta, näkemystä tai näkökulmaa, mutta ”narratiivi” otti silti paikan.

Olen itsekin käyttänyt tätä sanastoa 2000-luvun alussa. Pidin termiä silloin vain

Kun aikaisemmin oli tutkittu romaaneja, satuja ja uutistekstejä toisistaan erillisinä asioina, niin 1960-luvun ranskalaiset kirjallisuuden tutkijat – narratologit, kuten he alkoivat itseään nimittää – keksivät tutkia näitä kaikkia kertomuksina.

kertomuksen synonyyminä. Omat epäilykseni heräsivät, kun tarkastin ylempää opinnäytettä, jossa puhuttiin ahkerasti ”narratiivisesta analyysistä”. Tutkittu aineisto koostui kuitenkin argumentoivasta ja kuvailevasta tekstistä, josta oli vaikea tunnistaa ensimmäistäkään kertomusta. Miten sellaisesta voi tehdä ”narratiivista analyysiä” ja mitä se mahdollisesti tarkoittaisi?

Sekaannus ei olisi ollut samaan tapaan mahdollinen, mikäli opinnäytetyön tekijä olisi puhunut kertomuksista ja kertomusten analyysistä. Mutta englannin kielen *narrative*-sanasta tehty puolittainen käännös ja siitä johdettu ”narratiivinen analyysi” on mahdollista irrottaa kokonaan englannin kielen *narrative*-sanan merkityksestä ja kertovasta tekstityypistä. Ja juuri näin on käynyt monessa puheenvuorossa ja etenkin julkisessa keskustelussa.

”NARRATIIVI EI OLE KERTOMUS”

Jorma Kalela (1940–2022) oli arvostettu historiantutkija, joka innostui 1980-luvun lopulla ranskalaisen filosofin **Paul Ricoeurin** ja historian teoreetikkojen **Hayden Whiten** ja **Frank Ankersmitin** kertomusteoreettisista kirjoituksista. Hän kirjoitti *Historialliseen aikakauskirjaan* poleemisen artikkelin ”Narratiivi ei ole kertomus” (Kalela 1991).

Artikkelissa Kalela kuvaa, että Ricoeur liittää kertomuksen (ranskaksi *récit*) käsitteeseen sellaisia teoreettisia ulottuvuuksia, joita ei ole valmiina suomen sanassa ”kertomus”. Tässä artikkeli on aivan oikeassa, mutta siinä se menee hakoteille, että sama ongelma koskee tietysti myös käsitteen englanninkielistä vastinetta *narrative*, jota käyttäen Kalelan kuvaamat historian debatit oli käyty. Kalela ei nähnyt mitään ongelmaa siinä, että hänen arvostamansa teoreetikot selvisivät yhdellä arkikielen sanalla, jota suomeksi vastaa ”kertomus”. Englanninkielisessä versiossa oli tehty ratkaisu, jossa uusia teoreettisia merkityksiä oli liitetty vanhaan yleiskielen sanaan (Ricoeur 1984). Näin tutkimus rikastaa kieltä pyrkimättä sen hämärtämiseen.

Kalela arvostelee niitä historian ja yhteiskuntatieteiden tutkijoita, jotka ”ovat ymmärtäneet narratiivin kertomuksenkaltaiseen esitykseen viittaavaksi käsitteeksi”[1]. Syvällisemmin asian ymmärtäneessä ”filosofisessa keskustelussa narratiivilla sen sijaan on tarkoitettu historiaan liittyvää *tietämyksen/tietoisuuden muotoa*, joka tulee esiin myös historioitsijan esityksessä” (Kalela 1991, 146). Artikkelissa jää avaamatta, mikä tuo mainittu tietämyksen/tietoisuuden erityinen muoto olisi, ellei juuri tuo edellä torjuttu kertomus. Artikkelissa on monta terävää havaintoa, mutta käsitteiden suhteen häntä heiluttaa koiraa niin, että huiske käy.

Vaikka Kalela oli historioitsija, hän ei vaikuttanut tuntevan kertomuksen käsitteen historiaa. Hän kuvaamiensa keskustelujen taustalla oli paljon puhuttu kerronnallinen käänne, jonka alku oli 1960-luvun ranskalaisessa, strukturalistisessa kirjallisuudentutkimuksessa (Hyvärinen 2010). Kun aikaisemmin oli tutkittu romaaneja, satuja ja uutistekstejä toisistaan erillisinä asioina, niin 1960-luvun ranskalaiset kirjallisuuden tutkijat – narratologit, kuten he alkoivat itseään nimittää – keksivät tutkia näitä kaikkia kertomuksina. He loivat siten abstraktin ja yleisen kertomuksen käsitteen, joka liikkui herkästi tieteiden välillä (Ryan 2005, 344; Hyvärinen 2006; Hyvärinen 2010).

Roland Barthes tiivisti jo 1960-luvulla uuden näkemyksen ytimekkäästi: ”Kertomus on läsnä myytissä, legendassa, faabelissa, tarinassa, pienoisromaanissa, historiassa, tragediassa, draamassa, komediassa –– sarjakuvassa, uutisessa, keskustelussa” (Barthes 1977, 79). Barthesin lähtökohta on yksiselitteinen: kertova muoto on läsnä historiassa samaan tapaan kuin se on romaanissa tai keskustelussa. Barthes ei luonut uutta käsitettä ”historiaan liittyvää *tietämyksen/tietoisuuden*” muodon kuvaamiseksi, sillä hänelle tuo muoto oli kertomus.

Barthesin kuvaamasta uudesta kertomuksen käsitteestä innostuivat 1970-luvun kuluessa myös filosofi Paul Ricoeur ja historian filosofi Hayden White, jotka Kalela mainitsee. Ricoeur teki kertomuksesta tärkeän filosofian käsitteen näyttämällä, miten kertova muoto, eritoten juonen kehittely ja ymmärtäminen, liittyi olennaisesti ajallisuuden, maailman ja itsen ymmärretyksi tekemiseen. Ricoeur ei siis tutkinut jotain korkealentoista, kertomuksesta irtaantuvaa historian narratiivia, vaan sitä millainen kognition ja historian ymmärtämisen väline

1 Yksi väärässä olijoista oli kirjoittaja ”Markku Hyvärinen”, joka oli Kalelan mukaan julkaissut artikkelin ”Opiskelijaliike narratiivina”. Matti Hyvärinen oli toki julkaissut omalla nimellään artikkelin ”Opiskelijaliike kertomuksena” (1991).

kertomus kaikessa mutkikkuudessaan on (Ricoeur 1984–1987).

Vuosituhannen vaihteessa suosioon noussut kognitiivinen narratologia on puolestaan tutkinut juuri sitä, millainen ajattelun väline kertomus on. Kertomus ei ole mitään silkkaa satuilua, vaan kyseessä on elämää suuresti jäsentävä tietämisen muoto. Kyse on siis kaiken aikaa ollut kertomuksen tutkimuksesta.

Kalelan käsitteellistä hämmennystä kuvaa osuvasti hänen toteamuksensa: ”Kertomuksesta tai kertomuksenkaltaisesta esityksestä voi kysyä, onko se totta vai ei. Narratiivista tätä kysymystä ei voi esittää” (Kalela 1991, 146). Tässä Kalela kaiketi viittaa faktuaalisen ja fiktionaalisen kertomuksen eroon, joka ei kylläkään perustele erillisen, eteeriseksi jäävän narratiivin käsitettä. Kirjallisuudentutkijalle Kalelan teesin kumpikin puoli on peräti outo.

Fiktiivisestä kertomuksesta ei ole tietenkään mielekästä kysyä, onko se totta vai ei, mutta kertomus sekin on. Narratologit tutkivat sekä fiktiivisiä että tosielämän kertomuksia samaa kertomuksen käsitettä käyttäen. Aleksander Stubb puolestaan tarkoitti oman narratiivinsa nimenomaan tosiasialliseksi vaikka turvautuikin vierasperäiseen termiin.

En tietenkään väitä, että Kalela olisi yksin vastuussa narratiivipuheen yleistymisestä Suomessa. Sivistyneeltä kalskahtava sana sopi mainiosti uuden lähestymistavan ja sen tieteellisyyden markkinointiin. Kalela on kuitenkin sikäli poikkeuksellinen esimerkki, että hän otti asiakseen ponnekkaasti markkinoida narratiivin käsitettä.

Narratiivi voi siis nykyään olla ajatus, ideologia ja mielipide, mutta voi se olla muutakin.

KÄSITTEEN HISTORIALLINEN LAAJENTUMA

Usein käy niin, että kun käsite tulee tutkimuksessa muotiin, sitä aletaan sovittaa myös paikkoihin, joihin se ei kuulu. Näin kävi myös kertomuksen käsitteelle.

1970-luvun alussa kertomuksen käsite saapui narratologiasta historian tutkimukseen ja 1980-luvun alusta alkaen yhteiskuntatieteisiin, filosofiaan, psykologiaan, teologiaan ja kasvatustieteisiin (Hyvärinen 2010). Eikä siinä mitään, uusi käsite inspiroi aina uutta tutkimusta. Ajan myötä yleistyivät myös puheenvuorot, joissa kannettiin huolta käsitteen liiallisesta laajenemisesta (Rimmon-Kenan 2006; Ryan 2005; Tammi 2009; Mäkelä ja Björninen 2022).

Kertomuksen käsite levisi alkuvuosina paljolti metaforan tai idean tapaan, ei niinkään täsmällisenä käsitteenä tai teoriana. Tämä näkyy kiinnostavasti siinä, että 1980–1990-lukujen tutkimuksessa ei ollut mitään yhtä alkuperäistä lähdettä, johon kaikki tutkijat olisivat viitanneet. Vaikutteita oli poimittu pikemminkin sieltä täältä, usein satunnaisesti, eikä käsitys siihen liittyvistä keskeisistä klassikkoteksteistä vakiintunut ennen kuin paljon myöhemmin.

Erityisesti kertomuksen paikkaa ihmisen elämässä tutkittiin monesta näkökulmasta. Uusille alueille levinnyt kertomus tulikin 1980-luvulla suosituksi metaforaksi. **Theodor Sarbin** ehdotti, että kertomus voisi olla uusi psykologian juurimetafora. Monet ajattelivat, että kokemus olisi sinällään jo kertomus (Carr 1986). Kun kulttuurisen psykologian klassikko **Jerome Bruner** julkaisi artikkelin *Life as narrative*, se tulkittiin yleisesti ehdotuksena, että elämäkin olisi (ontologisesti) kertomus. Brunerin ajatuksena oli ehkä ennemminkin kysyä, miltä elämä näyttäisi, mikäli tarkastelisimme sitä kertomuksen näkökulmasta. (Brunder 1987; Hyvärinen 2017).

Kertomuksen käsite laajentui myös toisella tavalla, jota on kuvattu metonymian käsitteen avulla (Rimmon-Kenan 2006; Ryan 2005; Hyvärinen 2010). Metonymia on kielikuva, jolla jotain asiaa kutsutaan sen osan tai jonkin siihen satunnaisesti liittyvän asian nimellä. Jos alkaisimme kutsua Aleksander Stubbia nimellä ”Kolme pointtia”, kyseessä olisi nimenomaan metonymia, ja monet suomalaiset saattaisivat helposti tunnistaa viittauskohteen. Mutta jos haluamme tutkia Stubbin ulkopolitiikkaa tai ajattelua, asia ei avautuisi analysoimalla erilaisia ”kolme pointtia” -tapauksia.

Kirjallisuustieteilijä **Marie-Laure Ryanin** mukaan kertomuksen käsitettä on alettu käyttää tapauksissa, joissa sukupolvi aikaisemmin käytettiin sellaisia termejä, kuten uskomus, tulkinta, asenne, järkeistäminen, arvo, ideologia, käyttäytyminen, suunnitelma tai muisti (Ryan 2005, 345). Tämä Ryanin luettelo alkaa tuntua kovin tutulta. Eikö tämä vastaakin juuri sitä, mistä Stubb puhui narratiivin käsitteellä?

Suomen kielessä näyttää tapahtuvan jotain kiinnostavaa viimeisen vuosikymmenen aikana. Kun meillä oli toisaalta viittauskohteiltaan selkeä ”kertomus” ja toisaalta

Poliitikot ja journalistit vastustavat sitten nykyään intona toistensa ”narratiiveja”, mitä se sitten tarkoittaakin.

vapaasti leijuva ”narratiivi”, niin yleisessä käytössä niiden merkitykset ovat alkaneet ajautua erilleen. Narratiivi on perinyt useimmat Ryanin kuvaamista merkityksistä ja alkanut olla yhdistelmä niitä. Narratiivi voi siis nykyään olla ajatus, ideologia ja mielipide, mutta voi se olla muutakin. Kuulija ei voi koskaan olla varma siitä, missä merkityksessä sanaa on käytetty.

Semiotiikassa tällaisista ilmauksista käytetään nimitystä ”tyhjä merkitsijä”. *Oxford Reference* -palvelun mukaan tyhjä merkitsijä viittaa merkkiin, jonka merkitys on epämääräinen, kovasti vaihteleva, täsmentämätön tai olematon. Sellaiset merkitsijät tarkoittavat eri asioita eri ihmisille, mikä onkin monesti niiden nimenomainen tarkoitus. Niiden häilyvyys tarkoittaa sitä, että käyttäjät voivat aina ladata niihin omat toiveensa ja intohimonsa.

Kaikki englanninkielisessä keskustelussa alkunsa saanut metonyyminen paisunta, joka koski *narrative*-sanaa, liitettiin suomen kielessä sanaan ”narratiivi”. Poliitikot ja journalistit vastustavat sitten nykyään intona toistensa ”narratiiveja”, mitä se sitten tarkoittaakin.

Kirjallisuustieteilijät **Maria Mäkelä** ja **Samuli Björninen** kuvaavat osuvasti käsitteiden muutosta kansainvälisessä keskustelussa ilmaisulla ”my story, your narrative”. Suomeksi tokaisu on ehdottomasti muotoa ”minun tarinani, sinun narratiivisi”. Tarina on toisin sanoen paljolti perinyt viime vuosikymmenten ”tarinabuumin” myönteiset merkitykset, kun taas narratiivia käytetään kuin lyömäasetta. (Mäkelä ja Björninen 2022.)

Björninen kirjoittaa osuvasti: ”Juuri termin vierasperäisyyden takia suomalaisessa keskustelussa tulee kuitenkin havainnollisesti esiin, että termillä ’narratiivi’ on usein *erityinen retorinen rooli*. Kun keskustelija kyseenalaistaa toisen osapuolen narratiivin, on usein tarkoitus väittää, että vastapuolen uskomuksia tai kantoja ohjaa jokin ideologisesti värittynyt maailmanselitys…” (kursiivi lisätty) (Björninen 2023).

Tämäkään retorinen rooli ei kuitenkaan koske kaikkia käyttöjä tai kaikkia puheenvuoroja, kuten Stubb-esimerkki kertoo.

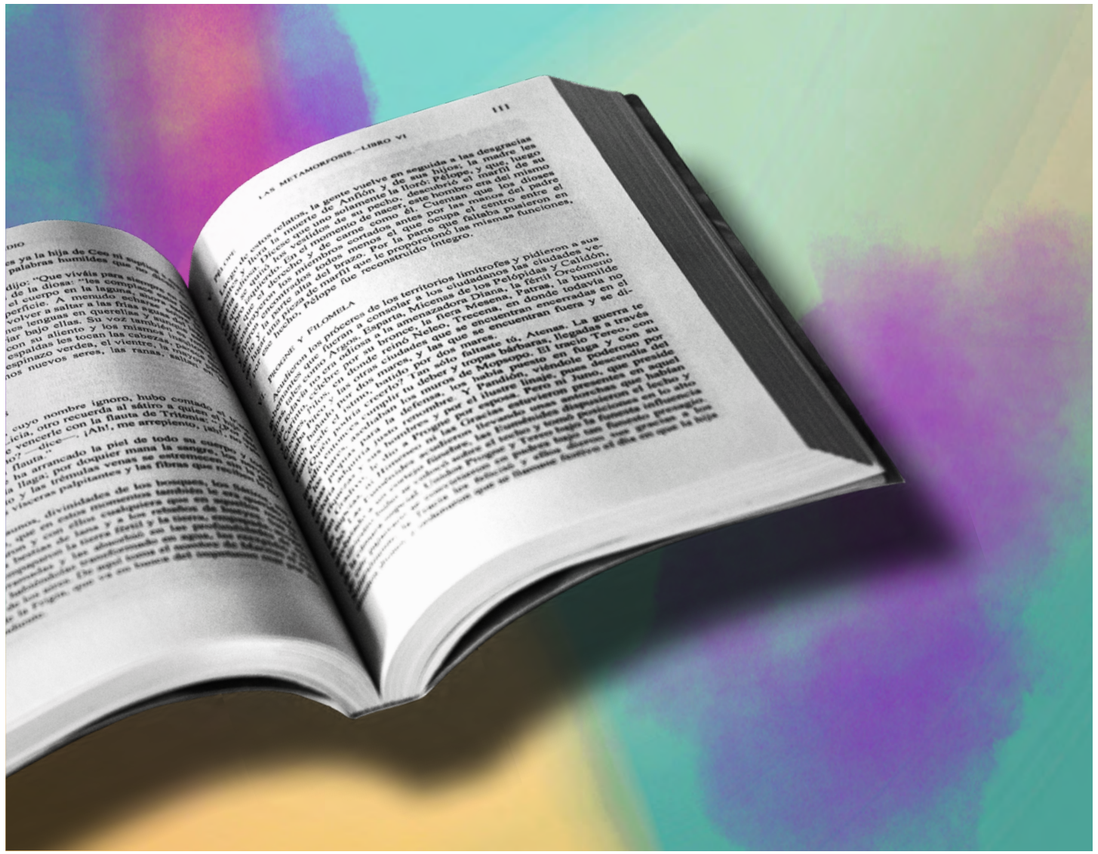

KUVIEN LÄHDE: UNSPLASH

VILLIÄ MENOA NARRATIIVILLA

Narratiivi voi siis hyvin ja seikkailee eri tavoin nykykeskustelussa. Otan esiin pari esimerkkiä.

Vihreissä aktiivinen, kuopiolainen **Petteri Heikkinen** toteaa Yle Uutisissa (11.4.2023): ”Olen pitkään toiminut vihreissä. Pääkaupunkikeskeisyys ei ole pelkkä *median luoma narratiivi*, vaan kyllä se on ihan totta.” Olisiko tässä puheena median luoma mielikuva tai yleistys, mikäli puhuisimme suomea?

Elinkeinoelämän keskusliiton kauppapolitiikan johtaja **Timo Vuori** puolestaan vyöryttää blogikirjoituksessaan (21.4.2022) paikalle tätäkin suuremmat narratiivit: ”Kansainvälisen kaupan ja kauppapolitiikan *narratiivi* on muuttunut, mikä vaatii yrityksiltä herkkyyttä tunnistaa muutos ja toimia sen mukaisesti. Politiikka on palannut kauppaan ja teknologiaan – ehkä pysyvästi”. Ovatkohan kaupan tekemisen tavat, ideologiset perustelut vai tarinat muuttuneet?

Sitran asiantuntijat **Vesa-Matti Lahti** ja **Pia Mero** keskustelevat aiheesta laajemmin Sitran *Toisin sanoen taloudesta* -julkaisussa

ja avaavat myös narratiivin käsitettään: ”Ei ole harvinaista, että narratiivilla tarkoitetaan vain tarinaa tai kertomuksia ja selityksiä asioista ja tapahtumista, jotka leviävät laajalle. –– Tässä käsillä olevassa tekstissä tehdään kuitenkin ero arkikielisen tarinan ja tulkinnallisen narratiivin välillä. Tämä ero ei ole aivan selkeärajainen, sillä kaikkia tarinoita voidaan jossain mielessä pitää myös narratiiveina, mutta sama ei päde toisinpäin.” (Lahti ja Mero 2024.)

Aluksi todetaan harhaanjohtavasti, että alkujaan kertomusta (*narrative*) tarkoittanut sana merkitseekin monella ”vain” tarinaa (*story*) eli lähinnä tapahtumakulkua. Kirjoittajat sen sijaan tekevät eron ”arkikielisen tarinan ja tulkinnallisen narratiivin välillä”. Näin tarina – ja samalla kertomus – riisutaan tulkinnallisuudesta eli juuri siitä mikä alkujaan kiinnosti Barthesia, Ricoeuria ja Whitea. Kirjoittajat eivät tunnista sitä, että englanninkielisissä teksteissä esiintyvä ”tulkinnallinen” käsite *narrative* viittaa kertomukseen, ei tarinaan eikä narratiiviin.

Kirjoittajat jatkavat: ”Tarina ja tarinointi liittyy yleensä yksittäiseen tapahtumaan ja sen tarinalliseen esittämiseen. Tarina myös usein kuvaa tapahtumaa tai tapahtumasarjaa, joka sisältää hahmoja, konflikteja ja kuvauksia. Sillä on alku, keskikohta ja loppu. Narratiivi on puolestaan kokoelma selityksiä (tarinoita), jotka kokonaisuudessaan muodostavat yhteisen tulkinnallisen viitekehyksen jonkun ilmiön (esim. talous) ympärille. Narratiivin voi ymmärtää myös ihanteiden, elämäntapojen ja maailmankuvien tarinallistamisena.”

Lahti ja Mero käsittelevät tärkeitä teemoja, sitä miten kertomukset toimivat, selittävät ja kasautuvat laajemmiksi selitysmalleiksi. Akateemisessa tutkimuksessa tätä keskustelua on käyty puhumalla valta- ja vastakertomuksista (Bamberg ja Andrews 2004; Lueg ja Lundholt 2021). Toistuvat, samankaltaiset ja samanarvoiset kertomukset todella kasautuvat ja kiteytyvät kulttuurissa laajasti vaikuttaviksi valtakertomuksiksi. Tätä hyvin laajaa keskustelua käydään käyttämällä kertomuksen käsitettä.

Taloudessa, politiikassa ja kulttuurissa käydään kaiken aikaa kerronnallisia kamppailuja, joita myös Lahden ja Meron artikkeli käsitteli. Mutta suomalaiset ja suomeksi keskustelua käyvät eivät tarvitse hämärää ja empiirisesti paikantumatonta narratiivin käsitettä katkaisemaan yhteyttä yksittäisten ja kasautuneiden kertomusten väliltä.

HYLÄTKÄÄMME KOKO TERMI

Narratiivin käsite on epämääräinen ja merkitsee eri asioita eri ihmisille. Sellaisena termi voi olla hyvinkin vaikuttava poliittisessa ja ideologisessa kamppailussa – sen vastustaminen on kuin varjonyrkkeilisi haamun kanssa. Tämä tekee siitä hyvin käyttökelpoisen poliittisessa väännössä mutta epäsopivan tieteelliseen kieleen.

Narratiivin käsitteen tieteellistä käyttöä vaikeuttaa sekin, että sillä ei ole kansainvälistä vastinetta. Päinvastoin se kääntää kansainvälisen keskustelun kertomuksen luonteesta käsittämättömäksi jargoniksi. Toistaiseksi en ole kohdannut ensimmäistäkään tieteellisesti uskottavaa selitystä sille, mihin narratiivia tarvittaisiin. Siis ehdotan: hylätkäämme koko termi.

___

Matti Hyvärinen on dosentti.

KIRJALLISUUS

Bamberg, Michael ja Andrews, Molly (toim.) 2004. Considering Counter-Narratives. Narrating, Resisting, Making Sense. Amsterdam: John Benjamins.

Barthes, Ronald 1977. Introduction to the structural analysis of narratives. Kääntänyt Stephen Heath. Teoksessa Ronald Barthes, Image, Music, Text. New York: Hill and Wang.

Björninen, Samuli 2023. Todellisuuden juonellistamisesta vastakertomusten poliittiseen mobilisointiin. Salaliittoteoriat kohtaavat kertomuksentutkimuksen ja kaunokirjallisen poetiikan. Teoksessa Salaliittoteorioiden politiikat, 105–128. Toim. Ari-Elmeri Hyvönen ja Niko Pyrhönen. Tampere: Vastapaino.

Bruner, Jerome 1987. Life as Narrative. Social Research, 54(1), 11–32.

Carr, David 1986. Time, Narrative, and History. Bloomingston: Indiana University Press.

Fludernik, Monika 1996. Towards a 'Natural' Narratology. Lontoo: Routledge.

Herman, David 2009. Basic Elements of Narrative. Malden: Wiley-Blackwell.

Hyvärinen, Matti 2006. Towards a Conceptual History of Narrative. Teoksessa The Travelling Concept of Narrative. Toim. Matti Hyvärinen, Anu Korhonen ja Juri Mykkönen. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies.

Hyvärinen, Matti 2010. Revisiting the Narrative Turns. Life Writing, 7(1), 69–82.

Hyvärinen, Matti 2017. Foreword. Life meets narrative. Teoksessa Life and Narrative. Toim. B. Schiff, S. Patron ja A. E. McKim. Oxford: Oxford University Press.

Kalela, Jorma 1991. Narratiivi ei ole kertomus. Historiallinen aikakauskirja, 89:2, 146–155.

Lahti, Vesa-Matti ja Mero, Pia 2024. Toisin sanoen taloudesta. https://www.sitra.fi/julkaisut/toisin-sanoen-taloudesta/#talouden-tulevaisuus-voidaan-kirjoittaa-uusiksi. Viitattu 17.2.2024.

Lueg, Klarissa ja Wolff Lundholt, Marianne (toim.) 2021. The Routledge Handbook of Counter-Narrative. Lontoo: Routledge.

Mäkelä, Maria ja Björninen, Samuli. 2022. My Story, Your Narrative. Scholarly Terms and Popular Usage. Teoksessa The Routledge Companion to Narrative Theory, 11–23. Toim. Paul Dawson ja Maria Mäkelä. Lontoo: Routledge. https://doi.org/10.4324/978100310015

Ricoeur, Paul 1984. Time and Narrative 1. Kääntäneet Kathleen McLaughlin ja David Pellauer. Chicago: The University of Chicago Press.

Rimmon-Kenan, Shlomith 2006. Concepts of Narrative. Teoksessa The Travelling Concept of Narrative, 10–19. Toim. Matti Hyvärinen, Anu Korhonen ja Juri Mykkänen. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies.

Ryan, Marie-Laure 2005. Narrative. Teoksessa Routledge Encyclopedia of Narrative Theory, 344–348. Toim. David Herman, Manfred Jahn ja Marie-Laure Ryan. Lontoo: Routledge.

Sarbin, Theodor 1986. The Narrative as a Root Metaphor for Psychology. Teoksessa Narrative Psychology, 3–21. Toim. Theodor Sarbin. Praeger Press.

Vuori, Timo 2022. Elinkeinoelämän keskusliitto, blogi 21.04.2022, https://ek.fi/ajankohtaista/blogit/timo-vuori-kauppapolitiikan-uusi-narratiivi/uori. Viitattu 17.2.2024.